

ДРЖАЊЕ ЦРНОГОРСКОГ МУСЛИМАНСКОГ ЖИВЉА ЗА ВРИЈЕМЕ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ 1908—1909

Муслимани Босне и Херцеговине, Санџака и Црне Горе су с негодовањем примили вијест о проглашењу анексије Босне и Херцеговине од Аустро-Угарске 24.IX/7.X 1908. Али црногорски муслимански живаљ нашао се у специфичном положају. За разлику од муслиманског становништва у Санџаку и Босни и Херцеговини, које је имало држављанство Турске, односно Аустро-Угарске, црногорски муслимански живаљ је од 1878. имао црногорско поданство. Истина, он је био ослобођен војне обавезе и плаћао је због тога низамију.¹ Демонстрације по свим мјестима Црне Горе, гдје је узаврела маса исказала своја осјећања према анексији Босне и Херцеговине, нијесу могле да оставе равнодушним ни црногорске муслимане. Муслиманска делегација из Подгорице, предвођена командиром Омером Бибезићем, одушевљено дочекана у Ријечи Црнојевића, стигла је 22. октобра 1908 (по старом календару) на Цетиње.² У групи је било 30 муслиманских представника, који су носили српске тробојнице и турске заставе. Очигледно, приврженост Подгоричана књазу Николи требало

¹ Сви датуми из црногорских извора су дати према старом календару. Једино је аустроугарска грађа по новом календару. Глас Црногорца, 25-X-1908, стр. 1—3.

² Цетињски вјесник, 25-X-1908, стр. 1—4. Обласна управа у Подгорици упутила је депешу министру унутрашњих дјела Црне Горе Лакићу Војводићу 22. октобра 1908. у којој се јавља да је тог јутра кренуло „око тридесет оvd. мухамеданаца под заставама, са њиховим војничким старјешинама, да изјаве готовост Њег. Кр. Височанству Господару да на његов позив стану у одбрану домовине и њених интереса, чим се укаже потреба“ (Архив СР Црне Горе — у даљем тексту: АЦГ — Цетиње, Министарство унутрашњих дјела — у даљем тексту: МУД — број 6091, 22.X 1908). Муслимани су од Подгорице до Ријеке Црнојевића ишли колима. Пјевали су патриотске пјесме. Од Ријеке до Цетиња ишли су пјешке.

је да покрене и друге муслиманске прваке из Бара и Улциња³ који су оклијевали да се придруже општим црногорским напорима у правцу ратног сукоба. Држање муслиманског становништва у знатној мјери је зависило од става Турске према босанској кризи. У почетку је изгледало да ће она хтјети да одбрани своје право, које је формално још постојало, на Босну и Херцеговину. Али, то је била варка, више плод маште, дипломатских сплетака и прижељкивања него стварности.⁴

Командир Омер Бибезић је тумачио она расположења која су захватила црногорску муслиманску масу, потиштену због страдања једновјерне браће у Босни и Херцеговини. Његовој изјави дат је у црногорској штампи запажен публицитет.⁵ Црногорски књаз Никола први је захвалио муслиманском прваку и обећао да ће у пресудном тренутку „и Муслиманима дати оружје, ако само они буду хтјели“.⁶ Сјутрадан, 23. октобра, муслимански борци су узели пушке из војног магацина и, пуцајући из њих, срдачно поздрављени од Цетињана, кренули у Подгорицу.⁷ Црногорска штампа и званична пропаганда истицале су да је и Турска

³ Цетињски вјесник, 4.X 1908, стр. 1—3. Демонстрације, у којима су учествовали припадници све три конфесије, избиле су у Подгорици 26. септембра. На протестном скупу говорили су предсједник подгоричке општине Станко Марковић, народни посланик и љешкопољски поп Крсто Поповић, као и љекар Садик Стринић. Љекар Стринић је, уз поклике из масе у здравље султана и књаза Николе, позвао присутне „да дају живот на олтар домовине“. Маса је одговорила пуцањем из хиљаду револвера.

⁴ АЦГ, Министарство војске (даље: МВ), Опште одјељење (даље: 00) бр. 4214 од 28.XI 1908; бр. 4394 од 5.XI 1908.

⁵ Глас Црногорца, 25-X-1908, стр. 1—3; Цетињски вјесник, 25.X 1908, стр. 1—4. Командир Омер Бибезић је изјавио:

„Ваше Кр. Височанство, Господару!

Батаљон Теби вазда највјернијих и најоданијих Муслимана из Подгорице, долази да Ти, поводом пошљедњег мучког нападаја Аустријана на наша права, изјави у име свију — своју праву поданичку готовост, да у сваком трену под Твојом светом заставом журно стане на браник Домовине, да нечовјечном и мучком крвнику јуначки отпор и жао за срамоту врати.

Твоје, Господару, вазда либерално држање према нама задужило нас је да смо у сваком моменту готови ставити се раме уз раме с Твојим Црногорцима наоружани Твојим убојитим оружјем. Наше животе ево дакле у Твојијем рукама, па то било у огањ, у воду, сви смо готови све жртвовати.

Ми смо, Господару, синови народа бојном славом опојенога, па те молимо да нам Твоје оружје подариш и онда одредиш улогу у најтјешњем кланцу, гдје десет Шваба на једног дођу, не било им хвала.

Силан си, Господару, силан је дух Твог војника, силни су Твоји једномишљени пријатељи, Твоја је побједа. па ти кличемо, наш Витешки Господару: „Живио Твој дом и Твој народ! Живио Њ. Величанство Султан и Његов народ! Живио Њ. Величанство Краљ Петар и Његови Србијанци!“

⁶ Исто. Муслимани, заједно с народом из Цетиња и других крајева Црне Горе, пјевали су патриотске пјесме.

⁷ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4714 од 22.XI 1908; Радоман Јовановић, *Црна Гора и источна Херцеговина у вршме анексионе кризе (1908—1909)*, Југословенски народи пред први светски рат, књига 61, Београд 1961, стр. 291.

против анексије, а то је требало да помогне добровољну мобилизацију муслиманског живља и његово укључивање у општу активност у Књажевину. Муслимани из Подгорице, наговорени од функционира, накнадно су примили оружје, али је било и оних колебљивих који су нерадо узимали пушку у руке. Они су, заједно са сународницима из других области Црне Горе, формирали четири батаљона црногорске војске.⁸ Аустријски листови су ширили вијести да се на црногорско муслиманско становништво вршио снажан притисак како би се, уцјенама и принудама, определили за борбу. Црногорска штампа, осјетљива на покретање оваквих тема, оповргавала је писање аустроугарских листова, сучељавајући се отворено с пропагандом Монархије, опаког и моћног сусједа, и износила доказе да припадници исламске вјере на тлу Црне Горе радо пристају да се сврстају добровољно под црногорску ратну заставу. То је вриједјело и за Арбанасе, који су сами долазили да поздраве књаза, пристижући у групама на Цетиње, запутивши се из Подгорице, Бара и Улциња.⁹ Свакако, било је нешто истине у вијестима бечке штампе. Муслимани из Бара су заиста пружали отпор и нијесу драговољно хтјели да уђу у састав црногорске војске. Овакво њихово држање било је још више потенцирано кад су почели да круже гласови да су се Беч и Цариград приближили у вези с нагодбом око Босне и Херцеговине.¹⁰

Књажевина Црна Гора је пратила развој ситуације у Санџаку. Ускоро је у Сјеници 22. октобра (по ст. календару) одржан скуп народа Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Пријепоља, Пљеваља, Бијелог Поља, Рожаја и Берана, на којем је осуђена анексија. У акцији је учествовало српско и муслиманско становништво. Скуп је послужио да се покрене питање добровољаца за рат против Аустро-угарске.¹¹ Санџак је био подручје са којег

⁸ Цетињски вјесник, 29-IX-1908, стр. 1—3.

⁹ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4984 од 4.XII 1908. и бр. 364 од 26-I-1909.

¹⁰ Цетињски вјесник, 25.X 1908, стр. 1—3; Нико С. Мартиновић, *Отпор народа у Црној Гори против анексије Босне и Херцеговине*, Југословенски народи пред први светски рат, књига 61, Београд 1967, стр. 507. Грађани Андријевице и Берана одржали су митинг у Беранима, код цркве Ђурђеви Ступови. На скупу од 28. септембра Срби и представници муслиманског живља формирали су Централни одбор и у резолуцији, коју су заједнички донијели, осудили анексију.

Капетан П. Вуисић из Обласне управе у Колашину питао је Министарство унутрашњих дјела на Цетињу да ли да одговори на писмо Авра Цемовића. У писму нас позивају „Турци на здоговор рата у Сјеницу у одбрану отаџбине отоманске царевине и то полазак 17. окт. ов. мј. рано”. Цетиње је подржало ову иницијативу, па је дошло до скупа у Сјеници 19. октобра. (АЦГ, МУД, бр. телеграма 6007, Колашин, 17.X 1908).

¹¹ АЦГ, МУД, акт 6544 од 13-XI-1908; Милорад Радусиновић, *Војно-политичка нестабилност на граници Црне Горе и турског Санџака за вријеме оксиконе кризе (1908—1909)*, Историјски записи, Титоград 1980, број 3, стр. 113; Министарство иностраних дјела (МИД), бр. 5708 од 10.X 1908.

се могао очекивати прилив добровољаца. Чиновници Обласне управе у Колашину нијесу показивали довољно разумијевања у вези с пописом добровољаца у беранском округу, па су укорени од централе власти са Цетиња и наређено им је да не праве сметње.¹² Евентуални долазак муслиманских добровољаца из Санцака требало је да убрза акцију око ангажовања оног дијела муслиманског становништва у Црној Гори који је зазирао да се прикључи оружаном борби против црно-жуте Монархије.

Из Тајног фонда се повремено давала помоћ сиромашним житељима исламске вјере из Санцака, а пружано је уточиште разним незадовољницима из Бијелог Поља и Берана, као и из Босне и Херцеговине. То се чинило и због унутрашњих прилика, књаз Никола је настојао да остави утисак међу својим исламским поданицима о својој „владарској праведности”.¹³ Муслимани, војни бјегунци из Босне и Херцеговине, нашли су се у Црној Гори са припадницима исте вјере, па су црногорске власти и то користиле да међу муслиманским поданицима појачају мржњу против Двојне Монархије.¹⁴ Аустроугарске власти су користиле понекад муслиманске трговце из Босне и Херцеговине, па и војне бјегунце, да би добиле информације из Црне Горе. Оне су настојале да врбују поједине муслимане међу црногорским становништвом за потребе обавјештајне службе, а некад су преко људи, спремних да раде за новац и против своје државе, протурали дезинформације.¹⁵

Министар војни Митар Мартиновић је упутио 26. септембра 1908. наредбу команди Приморске бригаде у којој се тражи да бригада чува ред и мир у Бару и околини, као и државну границу. Телеграфску наредбу није схватио потпоручник Ристо Стојановић, па је молио министра Мартиновића да му да инструкцију у вези са селачко-шестанским батаљоном и бјелогорским батаљоном. Стигао му је одговор да то није потребно, а

¹² АЦГ, МИД, Тајни фонд (ТФ), ф. 130, № 10,3.1 1909; № 3,4-1-1909; № 26, 5-II-1909.

¹³ АЦГ, МУД, бр. 7407 од 23.XII 1908; бр. 756, 7-II-1909; бр. 1639 од 13-III-1909; Милорад Радусиновић, *Затегнутост на црногорској граници према Боки Которској у вријеме анексионе кризе (1908—1909)*, Зборник Которске секције Друштва историчара Црне Горе, бр. 1, Котор 1973, стр. 149; Милорад Радусиновић, *Руско јавно мњење према Србији и Црној Гори за вријеме анексионе кризе (1908—1909)*, Југословенски историјски часопис, 1981, бр. 1—4, 135; М. Радусиновић, *Притисак аустроугарске флоте на Црну Гору у вријеме анексионе кризе 1908—1909 год.*, Годишњак Поморског музеја у Котору XXVI, Котор 1978, стр. 99; М. Радусиновић, *Планови и мјере за утврђивање Боке Которске у првој деценији XX вијека*, Војноисторијски гласник, Београд 1980, број 3, 236—237.

¹⁴ Архив Босне и Херцеговине, Земаљска влада, број 5630 од 7-X-1908; АБИХ, Заједничко министарство финансија, бр. 1791 од 26-X-1908; бр. 2116 од 22.XII 1908.

¹⁵ АЦГ, МВ, ОО, фас. 16, бр. ОО 3591 од 29. IX 1908.

мухамедански батаљони немају оружја”.¹⁶ Било је покушаја појединих Црногораца да од појединих војних команданата издејствују да се неким муслиманским функционерима не би указало повјерење, али интриге нијесу наилазиле увијек на плодно тле. Црногорске војне власти нијесу биле спокојне због преласка кроз Црну Гору турских поданика из сјеверне Албаније, јер су ови у Аустрији набављали оружје, а могли су да ступе у додир са црногорским држављанима исламске вјероисповијести и да агитују међу њима.¹⁷

На скупу подгоричког муслиманског батаљона 28. октобра 1908 (по ст. календару) више од 500 „активних војника”, према ријечима командира Селима Бибезића, тражило је пушке „московке да са њима гонимо мучког непријатеља Аустрију”. Командир Мехмед-бег Ресулбеговић из Улциња очекујући „брз одговор” од министра војног Мартиновића, молио је да му се допусти да покупи „све леворвере и пушке мекога калибра од овдашњих мухамеданаца који неће ни да су војници ни амали”. Убрзо је упутио нов захтјев министру војном у којем истиче „да ништа не помаже” и да 87% њему потчињених муслимана одбија да преда оружје. Тражи да министар војни интервенише код књаза Николе, а да се, последије тога, непослушни казне. Муслимански функционери су почели да губе стрпљење због све веће непослушности војника.¹⁸ Командиру Ресулбеговићу је у име министра војног одговорио командир Јовићевић кратко: „Причекајте, а мораће се примити једног или другог”.

Док је у Улцињу било јаког отпора, расположење за борбу међу подгоричким муслиманима било је неупоредиво боље. У Министарству војске дошао је Селим Шабанаковић из чете официра Каплана¹⁹ Бибезића и затражио да му се повјери да буде барјактар у чети. Одмах је наређено командиру Зетске бригаде Велиши Лазовићу да предложи Шабанаковића „или којег другог ко има право или ко је способнији”. На захтјев Министарства војске од 29. октобра 1908. услиједио је већ 3. новембра одговор командира Лазовића у којем је одбијена кандидатура Селима Шабанаковића, а предложен је за барјактара водник Смаил Османов Тузовић. Командир је истакао да је „речени Смаил учио у војни стан, способан је, поштен је младић и од добре куће”.²⁰

У ријетким случајевима, командир Анте Шкутић из Старог Бара заузимао се за двојицу војника исламске вјере да добију пасош и отпутују у Цариград. Црногорске власти нерадо су издавале пасош у вријеме док је анексиона криза трајала из боја-

¹⁶ АЦГ, МВ, ОО, ф. 16, бр. 4171 од 24.X 1908; бр. 4199 од 25.X 1908.

¹⁷ АЦГ, МВ, ОО, ф. 16, бр. 4214 од 28-X-1908.

¹⁸ Каплан (на турском језику) значи тигар.

¹⁹ АЦГ, МВ, ОО, ф. 16, бр. 4214 од 28-X-1908; бр. 4238 од 29-X-1908; бр. 4317 од 3.XI 1908.

²⁰ АЦГ, МВ, ОО, ф. 16, 4304 од 1.XI 1908; бр. 4364 од 4.XI 1908.

зни да одласком веће групе незадовољника може да ослаби одбрана од непријатеља. Почетком новембра 1908. књаз Никола Петровић Његош одредио је да се формира још једна муслиманска чета (око 80 људи) и да у њу уђу сви Селманагићи, да се поставе официри и барјактари. Подгоричком командиру Селиму Бибезићу помогао је у том послу капетан Андрија Раичевић.²¹ И ово је свједочило о већој активности подгоричких муслимана у вријеме анексионе кризе. За разлику од Подгорице, стање у Старом Бару је ишло нагоре. Командир Јусуф Барјактаровић је послао телеграм министру војном у којем је објаснио да је, после повратка са Цетиња, пренио књажеву наредбу Мркојевићима да приме оружје или да буду коморџије „ако буду позвани”. Сви Мркојевићи, изузев 5—6 њих, одбили су да се повинују овој наредби, па он није знао какве мјере да предузме.²² Официр муслиманске чете у Старом Бару Мехмед Т. Прцоњић је јавио 4. новембра министру војном о свом покушају да приволи барске муслимане да приме оружје, а ако неће — да се преведу у трећу класу. Барани су, према тврђењу командира Прцоњића, били узрујани „тако да су радији кренути из државе”. Кадија Карађузовић, одазивајући се молби командира Прцоњића, присуствовао је збору и предложио је окупљенима да се споразумију до недеље. Пошто су Улцињани исламске вјере одбили оружје, и Барани су поступили на исти начин. У недељу их је 20 примило оружје, а остали су одбили да се упишу у трећу класу, не желећи да мијењају свој статус. Командир Прцоњић је запазио да су се они „занијели за глупијем Мркојевићима и фанатичним Улцињанима”. Истовремено је тражио да књаз Никола изда формалну наредбу да се лате оружја и бране приморски појас у случају рата с Аустро-Угарском, а кад се он заврши да плаћају низамију, да не стражаре и иду на фронт или вјежбу. Иначе, молбу књазу Николи потписало је 95 барских муслимана да их ослободи војне службе, а међу њима „има и таквијех који су сакати или пријешли преко 60 година”.²³

Командир Зетске бригаде В. Лазовић питао је министра војног да ли ће подгорички муслимани плаћати војницу или ће узети оружје. Пошто још није владало, упркос затегнутим односима, ратно стање између Црне Горе и црно-жуте Монархије, неизвјесност око положаја муслимана још увијек је била при-

²¹ АЦГ, МВ, ОО, ф. 16, 4394 од 5.XI 1908.

²² АЦГ, МВ, ОО, бр. 4418 од 6.XI 1908.

²³ АЦГ, МВ, ОО, 4483 од 10.XI 1908.

сутна.²⁴ У другој половини новембра 1908. ванредна комисија, коју су сачињавали командири Селим Бибезић и Андрија Раичевић, направила је предлог у вези с расподјелом старјешинства у подгоричком муслиманском батаљону. То се морало да уради како би престали спорови око тога ко ће бити командир, а ко барјактар у чети.²⁵

Према једном акту, заведеном тек у децембру 1908, види се да је у Бару било и драматичних тренутака и да су неки гњевни муслимани хтјели да се обрачунају са својим официрима. Командир Мркојевића Јусуф Барјактаревић је енергично тражио, на пријему код књаза Николе на Цетињу, да се мусли-

²⁴ АЦГ, МВ, ОО, 4714 од 22.XI 1908.

„Предлог ванредне комисије односно старјешинства у баталиону подгоричком мухамеданском

Чета горњомијећанска: Официр Дервиш Османов Редић остаје активна, барјактар Сељо Усеинов Лекић да се реактивира, исти је био барј. до 1906. Чета га тражи једногласно.

Чета доњомијећанска, Официр Каплан Селимов Бибезић, остаје активна, за барј. да се постави Ацира Мујов Тузовић, врло поштен и уредан, чета га тражи једногласно.

Горњоварошка: официр Смајо Омеров Паћука. Барјактар Суљо Ибров Јаић, досад. активни барјактар.

Доњоварошка: официр Смајо Јусуфов Аверић, за барј. да се постави активни Буто Асанов. Лукачевић, синовац старог барј. Јакупа Лукачевића који нема наследства.

Подљубовићка: за офиц. да се произведе Ајдар Усеинов Ајдарагић (Османагић), то је најуреднији у тој чети, барј. Буто Пепић, Спужанин, а Спужана има 20 војника.

Горичанска: официр Буто Асанов Ациомеровић остаје активан, барјактар да се постави Фако Мујов Алуновић, доброг владања, стриц му био бајактар, али се дигао у Турску.

Комисија

Ком. Селим Бибезић

Кап. Андрија Раичевић

Извод I и II кл. активне војске у баталиону подгоричком (мухамеданском)

	старј.	I класа	II класа	
Горњомијећанска	2	93	20	
Доњомијећанска	2	89	26	овђе је ком. баталиона, има барјактара
Горњоварошка	2	79	7	
Доњоварошка	1	82	5	нема барјактара
Подљубовићка	—	73	7	нема официра, ни барјактара
Горичанска	1	64	9	нема барј.
Укупно	8	480	74	

19-XI-1908

Селим Бибезић
Андрија Раичевић”

²⁵ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4984 од 4.XII 1908.

мани прихвате оружја, а ослободе низамије, Барски муслимани су молили да им се да рок до 1. новембра 1908. да размисле. Према извјештају командира Николе Вучинића, написаном 6. новембра 1908, на збору барских муслимана у Печурицама било је јасно да у већини нијесу склони да узму оружје. Тако су се изјаснили војници из Мале и Веље Горане и потписали да неће пушку, да су вољни да плаћају ангарију (обавезан рад) и низамију, а војници из Микулића, омаловажавајући скуп, послали су свога кмета да у њихове име присуствује. Из других села дошло је 200 муслиманских војника „чији је млитави долазак у групе личио као да иду на покајнице”. Командир Барјактаревевић је наредио официрима да разврстају и напишу војску. Барјактар Смаил Бошковић из Добре Воде је изјавио да ће и његов син примити пушку, како налажу обичаји Мркојевића, али су остали почели да се разилазе, па се онда нагло предомислили и кренули да нападну барјактара Бошковића. Присутни џандарм, у намјери да спаси барјактара Бошковића, позвао га је у канцеларију. Озлојеђени Мркојевићи су викали читав сат и тражили да им се барјактар преда: „Овђе ћемо нећељу чекати, а нећемо дати да се Смаилу Бошковићу љеба донесе, докле не изиде пред нама да га питамо зашто је за нама ујкао и да му за то судимо”. Командир Никола Вучинић је одбио да их пусти у канцеларију, пошто је то „кућа Господарева”, али је савјетовао Мркојевићима да барјактара туже командиру и официрима. Послије тога су се Мркојевићи разишли. Како изгледа, метеж није био „плод непромишљености”. Мркојевићи су, по мишљењу командира Вучинића, намјеравали да командира Јусуфа Барјактаревевића и офицере похватају и да их „све под ноге ставе”. Они су неке своје људе упутили у Скадар и код турског конзула у Улцињ и да им је наводно у Скадру речено: „Ако пушке примите, више немате образа да у Скадар дођете”. Причало се и да су Туђемили ишли код валије у Скадар, а он им је савјетовао да не приме оружје, а ако се подигну на буну Црна Гора ће им одузети имања. У случају протјеривања, имања ће им остати. Вучинић је мислио да тако није могао да говори валија, јер то „неко други мути у Скадру”. Предложио је да дође комисија и среди стање, а најтврдоглавије треба да иселе у Турску.²⁶

Црногорци су све предузимали да не изазивају Турке и Албанце у пограничном појасу. У новембру 1908. сердар командир М. Томовић јавио је из Андријевце да је јузбаша с аскерима и Арнаутима гађао црногорске раднике „без икакве зађевице”, али да они нијесу реаговали.²⁷ Стање у Бару и Улцињу у близини турске и аустријске границе се није побољшавало. Према извјештају официра Мета (Мехмеда) Прцоњића, 40 муслима-

²⁶ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4650 од 12. XI 1908.

²⁷ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4766 од 24. XI 1908.

на из туђемилске чете и 55 из заљевске чете молило је да би им књаз Никола омогућио да не служе војску, како би и даље плаћали низамију. У мјесту Заљеву само је 1/5 имала оружје. Накнадно су се јавила још двојица, али из села Туђемила нико. И овај извјештај од 6. новембра 1908. показивао је да у Старом Бару нема промјена.²⁸

Црногорске власти су оклијевале. Крајем новембра министар војске Мартиновић добио је поруку од Јаша Омербашића из Старог Бара. Омербашић с неколико својих другова је молио министра војног да му објасни зашто он са неколико својих другова муслимана није добио оружје. Мартиновић му је 25. новембра одговорио да је мало пријављених муслимана, па ће због тога „морати причекати још неко вријеме”.²⁹ Потпоручник Ристо Стојановић из команде Приморске бригаде је у свом извјештају био још одређенији. Навео је да су послите проглашења анексије многи муслимани тражили оружје, а сад неће сви. Кадија Карађузовић је сматрао да их неко наговара и да треба послати комисију да се то испита.³⁰ О непослушним Мркојевићима јавио је телеграмом министру војном потпоручник Ристо Стојановић из Старог Бара. Мркојевићи су се бунили на скупу, али нијесу правили изгреде у Бару. Барјактар Смаил Бошковић му је јавио да је за длаку измакао погибији разјарених Мркојевића, али га је спасио командир Вучинић.³¹ И даље су подгорички и спушки муслимани предњачили у погледу ријешености да пођу у рат против Аустро-Угарске. Буто Галичић из Спужа је тражио да буде барјактар, пошто му је то књаз Никола обећао. Од црногорског монарха је 1907. одликован Златном медаљом за ревност, а обећано му је од министра војске да ће добити Данилов крст. Министар војни му је одговорио да сачека и кад дође вријеме постаће барјактар.³²

Расправе о учешћу муслиманског живља у борби против Хабсбуршке монархије нијесу мимоишле ни Црногорску народну скупштину. На њеном редовном засједању у јануару 1909. дошло је до оштрих ријечи. Најприје се посланик Нико Татар позвао на 122. члан Устава у којем се изричито подвлачило: „Сваки је црногорски држављанин дужан служити у војсци”. Додао је да то не важи за муслимане. Одмах му је одговорио кадија Карађузовић из Бара. Муслимани из Никшића, Подгорице, Бара и Улциња „свагда су се борили за отаџбину”. Поражени у „потоњим биткама”, оставили су свој завичај и отишли у Турску, а мали број је остао у Црној Гори. Међутим, Берлински уго-

²⁸ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4742 од 25.ХИ 1908.

²⁹ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4766 од 24.ХИ 1908.

³⁰ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4801, телеграм од 16.ХИ 1908.

³¹ АЦГ, МВ, ОО, бр. 4748 од 24.ХИ 1908.

³² Стенографске биљешке Црногорске народне скупштине (у даљем тексту: СБЦНС) сазване у редовни сазив I.ХП 1908, 414.

вор им је омогућио да се врате на своје огњиште, јер су стекли црногорско држављанство.³³ Књаз Никола им је обећао да могу да приме оружје или да плаћају 3/4 наполеона годишње као војницу (низамију). Барски кадија је нагласио: „Муслимани што се оно каже од Косова вазда борећи се с оружјем у руци јуначки противу храбрих Црногораца ријешили се да почину; мјесто оружја дохватише рало и волове, дадоше се трговини и поморству и од тада они вазда плаћају низамију, која годишње износи око 30000 круна, и до сада су платили више од милион круна.” Истакао је да ће се сви црногорски поданици исламске вјере ставити под црногорску ратну заставу, примити оружје, кад их књаз Никола позове, и да ће „с осталом браћом Црногорцима храбро се борити противу општег непријатеља (Гласови: Браво! Тако јел!)”.³⁴

Посланик Јово Поповић, позивајући се на 11. члан Устава, пребацио је Карађузовићу, истичући да је увреда за муслимане ако не служе црногорску војску, без обзира на то што их је књаз Никола ослободио. Кадија Карађузовић је наглашавао да стечено право да плаћају низамију књаз није одузео ни уставним одредбама.³⁵ Али, тиме се полемика није завршила. Јанко Дрљевић се позвао на 112. члан Устава, а посланик Ђуро Дрецун сматрао је да је овим створена „неједнакост међу вјероисповијестима”. Међутим, ни кадија Карађузовић није остао дужан. Он се нашао увријеђен због Поповићевог иступања, па је, притиснут критиком с разних страна, изјавио да се црногорски муслимани осјећају као Црногорци. Чак је додао да су и Срби. Али, исто тако, не може им се ускратити оно што им је књаз дао.³⁶ Министар војни Митар Мартиновић је био мишљења да је књаз Никола дао право муслиманима да се не боре против припадника исте вјере, али не и против оних који су били друге вјере. Осим на сједницама 4. и 6. јануара 1909. године, кад је било полемичких варница, остале сједнице су имале мирнији ток, па се о томе није више расправљало.³⁷

На сједници 10. јануара 1909. кадија Карађузовић је захтијевао да црногорски поданици исламске вјере раде и недјељом, а да своје празнике (петак и остале) празнују. Или да се муслиманима дозволи да у недјељу сређују рачуне. Нешто касније, повукао је молбу да муслимани раде недјељом, пошто је „вјера православна владајућа”. Истакао је да, у случају диобе аустроугарских посједа, треба очекивати да ће се херцеговачки

³³ СБЦНС, 415.

³⁴ СБЦНС, 416.

³⁵ СБЦНС, 418—421.

³⁶ СБЦНС, 418.

³⁷ СБЦНС, 488—490.

муслимани изјаснити за Црну Гору „гдје је најслободније”.³⁸ Нова дебата се повела у Црногорској народној скупштини 13. јануара 1909. у вези с промјеном вјере. Митрополит Бан Митрофан је тражио да прелазак из друге вјере у православну буде на добровољној основи, па се заложио да сваки припадник католичке или исламске вјероисповијести да изјаву пред судом.³⁹

На сједници Скупштине 16. јануара кадија Карађузовић је похвалио свој ужи завичај ријечима: „Нема Бара до цара”. Уз бурно одобравање, плескање и поклике „Браво, кадија”, барски исламски првак се заузео да се тврђаве Хај и Нехај, ослобођене од Црногораца, па онда Берлинским уговором уступљене Аустро-Угарској 1878, врате под окриље Црне Горе. Према његовом мишљењу, тврђаве Хај и Нехај су „кључ цијелог црногорског приморја”.⁴⁰ Предсједник црногорске владе др Лазар Томановић је у скупштинској дебати навео примјере слоге Црногораца и херцеговачких првака (Његоша и Али-паше Ризванбеговића), као и босанског вође Хусеин-капетана Градашчевића и владике Рада. Ово је свакако требало да остави одређени утисак на црногорске муслимане. Послије окончања рада Скупштине, одржан је банкет у „Гранд-хотелу”, гдје су се, поред предсједника владе, неких министара и посланика, окупиле и друге личности. Иступио је кадија Карађузовић и јавно препоручио „слогу мухамеданаца и Срба и позвао на заједнички рад, дижући чашу у име слоге”.⁴¹

Пазило се да се не замуће односи с Турском. У циљу обостраног повјерења, позвани су турски официри (укупно тројица) из Тузи. Боравили су на Цетињу, посјетили цетињски гарнизон, а приређена им је „другарска вечера”. Вечери су присуствовали Мартиновић, министар војни, и отомански посланик на Цетињу Беки Беј. Наздрављало се султану и књазу Николи. У марту 1909. црногорски официри, предвођени бригадиром Јанком Вукотићем, у узвратној посјети, примљени су код скадарског валије.⁴² Црногорска штампа се упустила у полемику с аустроугарским новинама, демантујући гласине да Црна Гора шаље оружје и муницију у Плав и Гусиње и да подбуњује православни живаљ из тих мјеста. Исто тако, одбијала се свака помисао о упаду у Санџак, као и тобожња пријетња пљачкања католичких цркава у Боки. „Цетињски вјесник” је 12. новембра 1908. одлучно оповргао такве тврдње аустроугарске штампе: „Црногорци су примјер у вјерској трпеливости, јер се о њиховом зноју граде и

³⁸ СВЦНС, 536.

³⁹ СВЦНС, 578.

⁴⁰ Цетињски вјесник, 10. I 1909, стр. 1—3.

⁴¹ Цетињски вјесник, 12. XI 1908; 18-III-1909, стр. 1—4. Још 24. септембра 1908. на цетињским демонстрацијама говорио је турски посланик. Главни скуп демонстраната је био на Балшића пазару (Н. С. Мартиновић, н. дјело, 506).

⁴² Цетињски вјесник, 29-X-1908, стр. 1—4; Цетињски вјесник, 12. XI 1908, стр. 1—4.

одржавају у Црној Гори католичке цркве и муслиманске џамије, док просвјећена аустријска управа у Босни и Херцеговини уништава српске вјерске споменике, запоставља православне цркве и манастире, руши џамије и прекопава муслиманске гробове”.⁴³

Овакво писање је било неугодно за Хабсбуршку монархију, па је забрањено да се црногорски листови увозе у Аустро-Угарску. Поред пропагандног рата, кад се у вербалним дуелима нијесу много бирале ријечи, било је и инцидентна на граници, а Беч је, као и Цетиње, развијао и субверзивну дјелатност, у којој је и шпијунажа имала своје мјесто. С. Рамадановић је упутио телеграм 9. марта 1909. црногорском посланику у Цариграду Душану Греговићу у којем му саопштава да је аустроугарски генерални конзулат у Скадру постао „центар интрига и роварења међу пограничним арбанашким елементом, упереним против књажевине” и да новцем и преко свештенства „потпирује католике и муслимане”. Рамадановић је тврдио да „скадарски муфтија „шурује” с аустроугарским генералним конзулатом у Скадру”.⁴⁴

Црногорске власти су биле веома заинтересоване да сазнају какво ће бити држање муслимана из Бара. То је имало и своју војно-стратегијску компоненту, јер су топови и митраљеци били размјештени у Мркојевићима. Артиљерија је требало да омета евентуално аустроугарско искрцавање у Бару и спријечи могућност продора ка унутрашњости.⁴⁵ На врхунцу анексионе кризе, у марту 1909. издати су пасоши двојници муслимана (један је пратио снаху на Крф, а други је отишао да лијечи гушавост у Цариграду). То су били изузеци, јер се очекивао сукоб с Аустро-Угарском. Испољена хуманост према старијим и болесним није се односила на млађе људе, обавезне да се повинују измињеним условима.⁴⁶

Бригадир Ђуро Ивовић јавио је 26. јануара 1909. министру војном из Старог Бара да је сазнао од капетана крајинског Омера Селмановића да су три чете радиле пут између крњичке луке и Бијеле Скале. То је спадало у обавезан кулук, јер муслимани нијесу служили војску. Показало се да чета коштањич-

⁴³ АЦГ, МИД, Црногорско посланство Цариград, телеграм № 147 од 9-III-1909. Рамадановић-Греговићу.

⁴⁴ АЦГ, МВ, ОО, бр. 1094 7-III-1909. Командир Нико Кусовац јавио је крајем октобра 1908. из Улциња да батаљон бјелогорски има 529 способних војника, да их је 19 у Америци, а 160 у Европи (АЦГ, МВ, ОО, бр. 4801 од 26.XI 1908. Види телеграм од 22.X 1908). Командантима батаљона у Старом Бару (селачко-шећанском и љешкопољском) и командиру црмничке чете, лоцираним на Суторману, наредио је министар војске Мартиновић да не смију „издавати никаквих знакова” (АЦГ, МВ, ОО, бр. 1233 од 11-III-1909).

⁴⁵ АЦГ, МВ, ОО, бр. 1353 од 15.III 1909.

⁴⁶ АЦГ, МВ, ОО, бр. 364 од 26.I 1909; Архив Државног секретаријата иностраних послова, Српско посланство Цетиње, строго пов. 200 од 26-III-1909; строго пов. 211 од 10.IV 1909. Ј. Јовановић+МИД-у.

ка није дошла, нити је намјеравала да дође. Наредио је крајинском капетану да му пошаље одговорне старјешине Бута Сулова и Уса Смаилова. Министар војни Мартиновић је одобрио предузете мјере и енергично тражио „да се коловође казне”. Ово је потврђивало да се муслимани нерадо одазивају и на кулук, а о војној обавези да се и не говори.

Анексиона криза се није завршила ратним сукобом, па је неизвјесно како би се црногорски муслимани држали у случају стварног избијања рата. Крајем марта 1909. криза је окончана мирољубиво. Беч је добио Босну и Херцеговину, али је изгубио право да се мијеша у прилике на Црногорском приморју, пошто је измијењен 29. члан Берлинског уговора. Тиме је Црна Гора добила пуни суверенитет над својом приморском зоном, а црногорски муслимани још чвршће су повезани са својом државом. Градови Бар и Улцињ, у којима су муслимани сачињавали знатан дио становништва, били су ослобођени од вршљања и контроле разних аустроугарских чиновника, претварајући се у двије слободне црногорске луке.

Милорад П. Радусиновић